

Toimintakyvyn arviointi haastattelussa vuorovaikutuksen rakenteena

Lectio praecursoria¹

Hyvinvointiyhteiskunnan perustan katsotaan nojaavan 1880-luvun preussilaiseen ajatteluun, joka tiettävästi ensimmäisenä huomioi vanhuuden ja työkyvyttömyyden aiheuttamien tulojen menetykset kansalaisilleen. Otto von Bismarckin (1815–1898) saavutukset liittyivät täten sodankäynnin lisäksi sosiaalipolitiikan perustan muodostumiseen. Vaikka nyky-yhteiskunnat ovat monin tavoin muuttuneet von Bismarckin päivistä, pidetään yhteiskunnan tarjoamaa tukea yhä tärkeänä. Taloustieteilijät tosin ennustavat hyvinvointiyhteiskunnan *rahoitusrakenteen* joutuvan koetukselle käsillä olevan *ikärakenteen* muutosten vuoksi. Vanhojen ihmisten eläessä entistä vanhemmiksi kysynnän määrä yhteiskunnan tuelle, kuten terveyspalveluille, näyttää kasvavan. Samanaikaisesti länsimaissa havaitun syntyvyyden laskun katsotaan johtavan tulevaisuudessa pienempään määrään työssä käyviä henkilöitä. Maailman terveysjärjestön mukaan odotettavissa on globaali ja peruuttamaton muutos (Bloom ym. 2015).

Ikärakenteen tuottaman yhteiskunnallistaloudellisen muutoksen ennustetaan toteutuvan myös Suomessa. Päättäjämme ovat siksi kannustaneet toimijoita selvittämään toimintakyvyn arviointia (Voutilainen & Vaarama

2005). Toimintakyvyn osa-alueista erityisesti sosiaalisen toimintakyvyn arvioinnin katsotaan olevan lasten kengissä ja selvittämisen arvoinen. Tutkittua tietoa toimintakyvystä tarvitaan päätöksentekijöille ennen kaikkea ohjenuoraksi yhteiskunnan rajallisten resurssien jaossa.

Tässä väitöstutkimuksessa pureudun näihin ajankohtaisiin teemoihin tutkimalla toimintakyvyn arviointihaastattelujen vuorovaikutusta. Jotta tutkimustehtävään valittu mikrososiologinen tutkimusmenetelmä, etnometodologinen keskusteluanalyysi, tulisi ymmärretyksi, on meidän syytä keskustella toimintakyvyn käsitteestä ja arvioinnin haasteista. Tämän jälkeen esittelen tutkimuksen tuloksia ja päätelmiä. Lopuksi teen väitöstutkimukseen perustuvan suosituksen käytetystä tutkimusmenetelmästä.

Ensinnäkin, mitä toimintakyvyn käsitteellä tarkoitetaan. Ensimmäisen maailmansodan kokeneiden sotaveteraanien kuntoutus 1930-luvulla synnytti tarpeen kehittää keinoja toiminnanvajausten arviointiin (engl. *disability*). Kiinnostus toimintakyvyn (engl. *functional capacity* tai *functioning*) määrittelyyn kasvoi 1960-luvulla yhdysvaltalaisen epidemiologian piirissä. Toimintakyky ikään kuin täydensi terveyden käsitettä ja sen myötä ihmisten toiminnanvajausten tilalle voitiin tarjota myönteisempi tulokulma, joka huomioi ihmisten luonnollisen aktiivisuuden tai toiminnallisuuden. Sittemmin käsitettä on tarkennettu erottelemalla sen fyysiset, psyykkiset ja sosiaaliset puolet. Myös ympäristöä on pidetty toimintakyvyn osa-alueena.

¹ YTM Mika Simosen sosiologian alaan kuuluva väitöskirja – “A Conversation Analysis of Social Interaction in the Functional Capacity Assessment Interview” tarkastettiin 27.1.2017 Helsingin yliopistossa.

Viimeaikaisten tutkimusten mukaan toimintakyvyn sosiaalisen osa-alueen ymmärtäminen tai arviointi on osoittautunut varsin hankalaksi tehtäväksi (esim. Jyrkämä 1998). Siinä valossa on varsin nurinkurista huomata yhdysvaltalaisen sosiologi Saad Nagin julkaisun vuodelta 1964 antaneen alkusysäyksen toimintakykyyn liittyvälle keskustelulle. Tämän väitöksen mukaan sosiaalisen toimintakyvyn ymmärryksen ja arvioinnin ongelmat johtuvat siitä, että olemme hyväksyneet 1960-luvulta peräisin olevan toimintakyvyn käsitteen mukana sen sosiologisia taustaoletuksia. Hieman yleisemmin ajatellen voisi todeta käsitteiden aina syntyvän tiettyyn ajalliseen, paikalliseen ja kielelliseen kontekstiin. Tällöin käsitteet myös kuljettavat mukanaan jotakin alkuperästään. Toimintakyvyn käsitteessä on kulkeutunut ajatus keskittyä yhteen ihmiseen.

Ohion yliopiston professori Saad Nagin (1964) mukaan toiminnanvajaus on ymmärrettävissä ja arvioitavissa sosiaalisten roolien ja tehtävien toteutumisen asteen perusteella. Päivittäisissä toiminnoissa ihmiset kohtaavat toisensa nimenomaan erilaisten roolien tai tehtävien edellyttämässä sosiaalisissa vuorovaikutussuhteissa. Esimerkiksi hoitajan työtehon heikentyminen on tulkittavissa sairautena (Parsons 1964, 274) tai toimintakyvyttömyytenä (Nagin 1964). Näin ollen vuorovaikutussuhteet ovat ainakin käsitteellisellä tasolla olleet toimintakyvyn arvioinnin ytimessä.

Sittemmin toimintakyvyn mittaukset ovat arkipäiväistyneet ja tulleet tutuiksi niin iäkkäille kohdennettujen palvelutarpeiden arvioinnissa kuin työikäisten työkykyisyyden määrittelyissä. Tutkimuksissa on raportoitu nuorten ja lasten toimintakykyä kouluissa. Kaikkinensa jokainen näyttää olevan velvollinen osallistumaan terveytensä ja toimintakykynsä määrittelyyn elämänsä eri vaiheissa.

Empiirisesti toimintakyvyn arviointia on aikojen saatossa tehty erilaisten ”näyttökokeiden” muodossa. Sittemmin menetelmien kirjoa on laajennettu arkipäivän toimintojen tes-

taamiseen roolipelien ja virtuaalitodellisuuden mahdollistamana. Testaamisen lisäksi haastattelut ja (sähköiset) lomakkeet tuottavat arviointitietoa. Aiemmin ei kuitenkaan ole selvitetty, miten toimintakyvyn arviointihaastattelu tehdään, erona vaikkapa survey-haastatteluun. Tämä tutkimus avaa ikkunaan juuri toimintakyvyn arviointihaastattelujen hienovaraiseen vuorovaikutukseen.

Väitöstutkimuksen tavoitteeksi muotoutui toimintakykyhaastattelujen vuorovaikutuksen selvittäminen. Tutkimusprosessin aikana asetin kolme tarkempaa tutkimuskysymystä koskien haastatteluihin osallistuneiden kompetensseja, identiteettejä ja toimintakykyä. Tutkimalla puhujien tilanteessa todentuvia kompetensseja tutkimus tuottaa uutta tietoa sosiaalisen tuen tarpeen tunnistamisesta ja tukemisesta erityisesti haastattelussa. Toiseksi selvitin haastateltavien sosiaalisten identiteettien vaikutusta toimintakyvyn arviointihaastatteluun. Yleisesti standardoiduissa lomakehaastatteluissa haastateltavien taustojen ei katsota vaikuttavan haastattelusta saataviin tuloksiin, mutta tulosten myötä selvisi, ettei näin kuitenkaan ollut. Edellisten lisäksi tutkin arviointihaastattelussa käytettäviä sosiaalisia toimintakykyjä. Tältä osin tutkimus osoittaa haastattelutilanteen toimivan yhtenä toimintakykyjen käytön ja näytön paikkana.

Käsillä olevan tutkimuksen aineistoksi keräsin videotallenteita kolmesta toimintakyvyn arviointia kehittävstä tutkimushankkeesta. Kaikkiaan videoituja haastatteluja oli 57 ja niissä esiintyvät haastattelijat olivat terveydenhuollon ammattilaisia ja haastateltavat olivat sosiaali- ja terveyspalveluja saavia tai palvelujen ulkopuolella olevia iäkkäitä sekä nuorempia työttömiä henkilöitä. Haastattelut litteroitiin ja niitä tutkittiin etnometodologisen keskusteluanalyysin avulla. Tulokset raportoitiin neljässä englanninkielisessä julkaisussa.

Tulosten mukaan toimintakykyhaastattelut rakentuvat vuorovaikutuksessa toistuvasti esitetyistä johdannoista, kysymyksistä ja vas-

tauksista. Tutkitun aineiston kysymykset alkavat verbillä ”pystyttkö”, ja ne kohdentuvat kyvykkyyteen liittyvään tietovarantoon. Esimerkiksi kysymyksen ”pystyttkö juoksemaan sata metriä?” esittämisen myötä vastaajan katsotaan olevan kykenevä tuottamaan tietoa juoksemisestaan. Toiset tutkitut kysymykset alkavat verbillä ”selviydtytkö”, ja ne käsittelevät kanssakäymistä vieraan tai ylipäätään toisen henkilön kanssa. Haastattelujen vuorovaikutuksessa kysymys–vastaus –vierusparien rakennetta toistetaan keräten näin kuvailevaa tietoa tutkittavan kyyvistä.

Edellä mainittuja kysymyksiä ja vastauksia voidaan tarkastella esimerkkinä puhujan tuottamasta ”paineesta” (Stivers & Rossano 2010). Arkisemmin kyseinen paine voi olla useimmille tuttua tv-poliisisarjojen ristikuulusteluista. Haastattelijan (tai kuulustelijan) kysymykset paineistavat haastateltavaa, ja haastateltavan vastaukset ilmentävät toimimista paineen alla. Kysymyksen ja vastauksen jälkeistä vuoroa kutsutaan keskusteluanalysissa kolmannen position vuoroksi ja siinä haastattelijalle avautuu mahdollisuus hienosäätää tuottamaansa painetta. Hän voi edelleen paineistaa haastateltavaa tai jopa neutraloida kysymyksensä tuottaman paineen. Puheenvuorojen tuottaman paineen hienovarainen säätely mahdollistaa ristikuulustelun lisäksi myös sosiaalisen tuen antamisen. Puhujat voivat näin tukea toisiaan haastattelujen vuorovaikutuksessa.

Toimintakyvyn arviointikysymyksiin vastataan usein pelkällä arkisella minimivastauksella (”pystyn” tai ”kyllä”), sen sijaan standardoitujen lomakkeiden vastausvaihtoehdot edellyttävät tarkempaa vastausta (kuten ”kyllä ilman vaikeuksia”). Kuinka haastattelijat selvittivät tällaiset tilanteet? Iäkkäitä henkilöitä haastatelleet hoitajat ratkaisivat tilanteen pyytämällä lisätietoa tai vahvistuksen. Sen sijaan työttömiä haastatelleet hoitajat valitsivat ilman erillistä tarkistusta parhaita toimintakykyä kuvaavan vastausvaihtoehdon. Nämä eriävät toimintamallit viittaavat vastaajan sosiaalisen identi-

teetin vaikuttavan tuloksiin *vastauksen jälkeen*. Jatkotutkimus voisikin tarttua tähän tilastojen vääristävään ilmiöön ja selvittää sen yleisyyttä.

Ludwig Wittgensteinin oppituolin perijä Cambridgen yliopistossa oli suomalainen filosofi Georg Henrik von Wright ja hän ehdotti (1951) henkilön kykyihin ja taitoihin viittaavan modaliteetin olevan luonteeltaan dynaaminen. Von Wrightin esimerkin Jones *tietää* saksan kielen sanoja, muttei tämä vielä takaa hänen olevan *kykenevä* puhumaan kyseistä kieltä. Tutkimuksen tulosten valossa sosiaalisessa kanssakäymisessä, kuten haastattelussa, tarvitaan erinäisiä perustavia kykyjä ja taitoja. Esimerkiksi toisen aikeen tunnistaminen on vuorovaikutuksessa tarvittava sosiaalinen toimintakyky, jota tarvitaan puhujien välisen yhteisymmärryksen saavuttamiseksi. Tällainen toimintakyky edustaa von Wrightin dynaamisesta modaliteetista nimenomaan vuorovaikutuksessa. Toimintakykyyn liittyvää tutkimusta voitaisiinkin jatkossa suunnata kohti kanssakäymisen ilmiöitä.

Päätelminä voidaan todeta seuraavaa. Siinä missä Nagin malli (1964) painotti yleisesti sosiaalisten roolien ja tehtävien toteutumisen astetta, ei kyseisen mallin avulla suinkaan tavoiteta kaikkia rooleja, joihin tutkitut haastattelukysymykset viittaavat (kuten ”vieraan” tai ”toisen” rooli). Lukija voikin pohtia, millaisia tehtäviä mahtaa kuulua vieraalle tai toiselle ihmiselle, sillä näissäkin rooleissa olisi Nagin mallin mukaisesti mahdollista osoittaa toimintakyvyttömyyttä. Näyttääkin siltä, että Nagi oletti sosiaalisten roolien olevan enimmäkseen pysyviä ja muuttumattomia. Väitöksen mukaan sosiaaliset roolit ovat kuitenkin puhujien käytössä olevia hetkittäisiä resursseja myös haastattelun vuorovaikutuksessa. Esimerkiksi asiointikysymyksiin liittyen voidaan todeta: ”ai, olet työskennellyt kaupassa”. Puhujat voivat siten asemoida itsensä ja toisen erilaisiin rooleihin (kuten myynnin asiantuntija ja asiakas) ja neuvotella niihin liittyvistä tehtävistä ja velvollisuuksista miltei rajattomasti. Nagin staatti-

sempi toimintakykymalli ei näytä saavan havaitusta ilmiöstä pitävää otetta.

Sosiaalisen toimintakyvyn käsitteen osalta pitäisi näkökulma siirtää yksilön ominaisuuksien tarkastelusta sosiaaliseen vuorovaikutussuhteeseen, joka toimii perusteena siihen osallistuvien yksilöiden sosiaalisen toimintakyvyn arvioille. Tällöin sosiaaliset vuorovaikutussuhteet itsessään tuottavat havaittavaa näyttöä henkilöiden sosiaalisista kyvyistä. Haastattelujen kuvailevaa tiedonkeruuta tulisi näin täydentää näyttöön perustuvalla tiedolla. Tämän lähes hyödyntämättömän resurssin käyttöön tulisi saada hyvä ohjeistus arvioita tekeville ammattilaisille.

TOIMIA-verkosto on julkaissut suosituksen sosiaalisen toimintakyvyn arviointiin (Toimintakyvyn... 2016). TOIMIA-verkoston suositus on tärkeä, sillä se tunnistaa ikääntyneiden ihmisten sosiaaliset vuorovaikutussuhteet. Suosituksen mukaan sosiaalisen toimintakyvyn arvion tekemiseen ei tarvita kyselylomakkeita, väitelauseita tai asteikoita. Sen sijaan suositus painottaa *keskustelun* merkitystä iäkkään päivittäistoimintojen, sosiaalisten verkostojen ja tuen saannin selvittämiseksi. Myöhemmin lainsäätäjä seurasi kyseisen verkoston suositusta, joten pitkäaikaista hoitoa saavalla tulee olla mahdollisuuksia sosiaalisen vuorovaikutuksen ylläpitämiseen (ns. vanhuspalvelulain 14 § mukaan).

Mutta millaisten ehtojen vallitessa yksi ihminen voi ylläpitää sosiaalista vuorovaikutusta? Ajatellaanpa sellaista henkilöä, joka von Wrightin dynaamisen modaliteetin tarjoaman näkökulman mukaisesti ei kykene ylläpitämään sosiaalista vuorovaikutusta. Mitä lainsäätäjän tarkoittamalle ylläpidolle tällöin tapahtuu? Ehkäpä havaitsemme, ettei yksittäinen ihminen voi ylläpitää sosiaalista vuorovaikutusta, vaan siihen vaaditaan vähintään kaksi vuoroin vaikuttajaa. Toisaalta on myös hyvä tunnistaa sosiaalisen vuorovaikutuksen ylläpidon tärkeys muissakin yhteyksissä. Jos vanhoille ihmisille sallitaan mahdollisuus olla osallistumatta vuorovaikutuksen ylläpitoon, ei työttömien kohdalla vastaavaa eristäytymistä hyvällä katsota.

Kaikkienensä väitöstutkimus osoittaa etnometodologisen keskusteluanalyysin olevan pätevä sosiologinen suuntaus selvittämään toimintakyvyn arviointia haastattelujen vuorovaikutuksessa. Lektion alussa todettiin ikä- ja rahoitusrakenteiden vaikuttavan yhteiskuntaamme. Tässä tutkimuksessa tarkasteltu historiallinen vuorovaikutuksen rakenne (Bergmann 2004) paikantuu näiden rakenteiden väliseen maastoon.

Mika Simonen

mika.simonen@helsinki.fi

Kirjallisuus

- Bergmann, J. R. (2004). Ethnomethodology. Teoksessa Flick, U., von Kardorff, E. & Steinke, I. (toim.). *A Companion to Qualitative Research* (s. 72–80). London: Sage.
- Bloom, D. E., Chatterji, S., Kowal, P., Lloyd-Sherlock, P., McKee, M., Rechel, B., Rosenberg, L. & Smith, J. P. (2015). Macroeconomic implications of population ageing and selected policy responses. *The Lancet*, 385 (9968), 649–657.
- Jyrkämä, J. (1998). Vanhustenhoito toimintakäytäntöinä – uuden toimintanäkökulman etsintää. Teoksessa Parviainen, T. (toim.). *Näkökulmia vanhusten hoitotyöhön* (s. 174–194). Helsinki: Kirjayhtymä.
- Laki ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveyspalvelujen järjestämisestä 28.12.2012/980.
- Nagi, S. Z. (1964). A study in the evaluation of disability and rehabilitation potential. Concepts, methods, and procedures. *American Journal of Public Health and the Nation's Health*, 54(9), 1568–1579.

- Parsons, T. (1964/1958). Definitions of health and illness in the light of American values and social structure. Teoksessa *Social Structure and Personality* (s. 257–291). New York: The Free Press of Glencoe.
- Stivers, T. & Rossano, F. (2010). Mobilizing response. *Research on Language and Social Interaction*, 43(1), 3–31.
- Toimintakyvyn kartoitus iäkkään väestön hyvinvointia edistävissä palveluissa (2016). TOIMIA-verkosto. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Haettu 24.6.2016 osoitteesta: <http://www.thl.fi/toimia/tietokanta/mittariver-sio/149>
- von Wright, G. H. (1951). *An Essay in Modal Logic*. Amsterdam: North-Holland Publishing.
- Voutilainen, P. & Vaarama, M. (2005). *Toimintakykymittareiden käyttö ikääntyneiden palvelutarpeen arvioinnissa*. Raportteja 7/2005. Helsinki: Stakes.